

[From: Dorota Tubielewicz Mattsson & Janina Gesche (eds.), *Przekraczanie granic – Gränsöverskridanden*, Stockholm 2006, pp. 113-118.]

Lars Kleberg

”LÄNGE LEVE POLEN!”

Om en dikt av Ryszard Krynicki och dess kontexter

All poesiläsning kräver aktiv medverkan från läsaren, och knappast någonstans har detta varit tydligare än i Polen efter andra världskriget. I den nyare polska poesin spelar kontexten ofta en helt avgörande roll för att texten skall bli meningsfull – läsaren förväntas kunna fylla i, läsa mellan raderna, uppfatta de rätta konnotationerna. En kort dikt av poeten Ryszard Krynicki kan åskådliggöra det sagda.

JEŻELI PRZYJDZIE

Jeżeli przyjdzie mi wykrzyzczyć

”Niech żyje Polska!”

– w jakim będę musiał to czynić języku?

75

OM JAG SKULLE

Om jag en dag skulle ropa

”Länge leve Polen!”

– på vilket språk måste jag då göra det?¹

¹ Ryszard Krynicki, *Nasze życie rośnie*, Paryż: Instytut Literacki 1978, s. 53; övers. av Lars Kleberg i: Nils Åke Nilsson (utg.), *Du måste vittna. Poesi och reportage från Polen*, Stockholm: FIB:s Lyrikklubb 1981, s. 108. Översättningen är här något ändrad.

Dikten är daterad 1975 och trycktes för första gången i bokform i exilförlaget Instytut Literackis utgåva *Nasze życie rośnie* 1978. Den är ett exempel på en genre som Krynicki utvecklat, på gränsen mellan aforism, haiku, lyrisk miniatyr – och total tystnad. Språkets gränser och begränsningar, och tystnaden som motkraft, är ett centralt tema hos denne mycket sparsmakade poet. I sin tidiga produktion framstod han dock ofta som mångordig och retorisk med långa dikter, uppbyggda på anaforer och andra upprepningar, t ex den ofta citerade generationsdikten med omkvädet ”I naprawde nie wiedzieliśmy” [Och vi visste sannerligen inte]². Sedan slutet av 1970-talet, särskilt från den underjordiskt utgivna samlingen med den symptomatiska titeln *Niewiele więcej* (1983), odlar Krynicki framför allt den elliptiskt korta formen, i polsk kritik ofta kallad ”gnomisk”³. Genren avviker genom sin fåordighet, sin bildfattigdom och sin lågmälda men ibland ändå patetiska ton från det mesta inom modern polsk poesi, men den har också – som vi skall se – sina traditioner.

Vad syftar då Krynickis korta dikt på? Eller vad *kan* den syfta på? Med andra ord, vilka är de kontexter som dikten kan sättas in i, aktuella för den polske men kanske inte genast uppenbara för den svenske läsaren?

1. Ockupationens kontext. I 125 år fanns det polacker, även om det inte fanns något Polen – tvärtemot vad Kung Ubu hävdar i Alfred Jarrys berömda pjäs. Efter tjugo års självständighet delades Polen för fjärde gången genom Molotov-Ribbentrop-pakten 1939. Även Polens relativa oberoende inom östblocket efter kriget hotades flera gånger av sovjetisk ockupation (1956 och, efter att Krynickis dikt skrevs, 1981). På vilket språk skall man ropa så att ockupanterna förstår? Frågan hängde i luften i Polen. I Tjeckoslovakien i augusti 1968 blev den plötsligt mycket konkret. När sovjetarmén invaderade landet skrev folk slagord på ryska på husväggarna.⁴ Ett leverop riktar sig

² *Nasze życie rośnie*, s. 75-76, övers. i *Du måste vittna*, s. 105-106. Dikten har betecknats som ett ”generationsmanifest” av bl a Piotr Michałowski i recensionen av Krynickis samlingsvolym *Magnetyczny punkt* (Warszawa: CiS 1996), ”Przebudowany dworzec tekstu”, *Kwartalnik Artystyczny* 1998:2.

³ Med ”gnomisk” avsågs i antiken sedelärande dikter i aforistisk form. Kortheten har blivit poeten Krynickis lätt igenkännliga särmerke, vilket t o m bekräftats statistiskt av Alina Świeściak i boken *Przemiany poetyki Ryszarda Krynicki*, Kraków: Universitas 2003, s. 151.

⁴ Kända exempel på det tjeckiska civilmotståndet i ord och bild finns i Franz Goëss & Manfred R. Beer, *Prager Anschläge. Bilddokumente des gewaltlosen Widerstandes*, Frankfurt/M – Berlin: Ullstein 1968.

vanligen till den egna gruppen men syftar till att bli förstätt och vinna instämmande även av andra. Hur ropar man ”Länge leve Polen!” så att ockupanten alls begriper? *Da zdravstvuet Pol’sa?*

Ytterligare en annan tänkbar aspekt av ockupationen vore den situation då det polska språket är förbjudet eller då man får tala polska men absolut inte tala om Polen – som i skolorna i den ryskockuperade delen av landet efter 1863.

2. Exilens kontext. Många polska intellektuella och diktare har tvingats till emigrationens prövningar eller valt dem framför förtrycket i det ockuperade hemlandet – efter delningarna, efter 1800-talets misslyckade uppror, under andra världskriget, under stalinismen, efter den antisemitiska kampanjen 1968, slutligen också efter krigstillståndets införande 1981. Exilens tema är förutsättningen för den polska kulturens romantiska idealism och hur den skall förstås. Pilgrimskap, martyrologi, hemlandsnostalgi, utopisk framtidstro, messianism, kärlekshat till det existerande Polen eller Icke-Polen – allt binds samman av exilens gemenskap.

Vilket språk skall emigranten då använda om han vill ropa ”Länge leve Polen!” och bli förstätt – i Paris, London eller Stockholm? Vem kan förstå polackerna på Boulevard St. Michel eller Karlavägen, demonstrerande för sitt förtryckta fosterlands befrielse, om de ropar ”Niech żyje Polska!”?

Till detta emigrationens dilemma – hur bevara sin autenticitet men ändå bli förstätt? – kan läggas ännu ett. I exilen har sällan rätt enighet polacker emellan om den rätta syftningen med orden ”Länge leve Polen!”. Vilket Polen menar man egentligen? Det förlorade Stormaktspolen, den internationella frihetssymbolen eller det konservativt-kyrkliga och ksenofoba land som somliga hoppas rekonstruera den dag man kan återvända till fosterjorden? Witold Gombrowicz, den store polacken och antipolacken, gisslade gärna sina landsmän i exilen för deras småskurna hemlandsdyrkan:

Pjunka inte, säger jag. Glöm inte att så länge ni bodde i Polen var det ingen av er som brydde sig om Polen, för då var Polen vardag. Idag bor ni inte längre i Polen, men i gengäld har Polen på ett starkare sätt slagit rot i er – detta Polen som bör definieras som det djupast mänskliga hos er.⁵

⁵ Ur ”talet till nationen” i Buenos Aires nyårsafton 1953, Witold Gombrowicz, *Dziennik (1953-1956)*, *Dziela zebrane*, t. 7, Kraków: Wydawnictwo Literackie 1986, s. 95-96; i

3. Språkkritikens kontext. Låt oss säga att språket som Krynicki efterlyser ändå trots allt är polska:

Jeżeli przyjdzie mi wykrzyzczyć

”Niech żyje Polska!”

– w jakim będę musiał to czynić języku?

Frågan är om det för poeten överhuvud taget finns något *polskt språk* på vilket detta ”Länge leve” på allvar kan uttalas.

Ryszard Krynicki tillhörde, tillsammans med bl a Stanisław Barańczak, Adam Zagajewski och Julian Kornhauser, den poetiska gruppering som fått beteckningen Pokolenie 68 eller ”Nowa Fala”. Gemensamt för gruppen var i utgångsläget å ena sidan en stark kritik mot det offentliga språket, förfalskat av propaganda och politiserade massmedia, å andra sidan ett krav på en litteratur som på nytt förde vardagens, den ”icke-framställda världens” talan och vågade ”kalla tingen vid deras rätta namn”.⁶ Språkkritiken var mest framträdande hos kollegerna från Poznań, Krynicki och Barańczak. I en ofta citerad artikel från 1971 förklarade Krynicki att det som intresserade de unga poeterna inte var ”ett språk under misstanke” utan ”ett språk under hot”.⁷

Språkkritiken i Krynickis poesi kom att gå i olika men samverkande riktningar. Den första kan sägas vara konstruktivistiska språklekar, där det fasta sambandet mellan ordens uttrycks- och innehållssida löses upp (med Krakówavantgardisten Tadeusz Peiper som förebild); den resulterande osäkerhetskänslan kommer efterhand att

Anders Bodegårds översättning, *Dagboken I (1953-1956)*, Stockholm: Bonniers 1990, s. 98-99.

⁶ Den första monografin om gruppen var Małgorzata Szulc Packaléns *Pokolenie 68. Studium o poezji polskiej lat siedemdziesiątych*, Uppsala: Almqvist & Wiksell International 1987 (ny uppl. Warszawa: Instytut Badań Literackich 1997). Under 1990-talet har litteraturen om gruppen och om de enskilda poeterna expanderat snabbt. En översikt över litteraturen ges i Alina Świeściaks *Przemiany poetyki Ryszarda Krynicki*.

⁷ ”Czy istnieje już poezja lingwistyczna?”, *Poezja* 1971:12, cit. efter Szulc Packalén 1987, s. 103-104. Krynicki polemiserar mot Janusz Sławińskis kända formulering om 1956 års ”lingvistiska” poeter (Białoszewski, Karpowicz m fl) vilkas språkkritik snarare grundade sig på en misstro mot språket som sådant än mot dess sociala och politiska deformation.

genomsyra all Krynickis poesi. Den andra riktningen är det satiriska språkcollaget, ofta med autentiska citat ur pressen, som demaskerar propagandaspråkets klichéer. Successivt ersätts den högljudda politiska polemiken allt tydligare av ett lågmält moraliskt patos.⁸ Den tredje vägen slutligen var den som Krynicki kommit att fortsätta längst på: ett sökande efter en maximal, närmast mystisk språklig renhet i sekundsabba, fragmentariska reflexioner så att säga *vid sidan om* det vanliga offentliga talet, på gränsen till den tystnad som Krynicki så ofta apostroferar.⁹ Ibland blir resultatet blixtrande infall och paradoxala aforismer med en alldeles säregen lyskraft. Andra gånger blir läsarens uppgift att finna textfragmentets nödvändiga kontexter oöverstiglig, eller i varje fall inte proportionell till resultatet; balansen mellan det privata och det poetiska uteblir.

4. Traditionens kontext. ”Jeżeli przyjdzie” är otvivelaktigt en text där Krynickis metod fungerar. Till dess verkan bidrar, åtminstone för den relativt invigde person som läsaren förutsätts vara, ytterligare en sak: diktarens starka band med den polska romantiska traditionen.

Polen är ett av de få länder där en modern poet – åtminstone till nyligen – har kunnat tilltala fosterlandet i vokativ. Hos Krynicki finner man flera exempel:

Czyśbyś cierpiał na zanik pamięci,
czy ne boisz się zawrotu głowy,
kraju, tak niezmordowanie obchodzący

rocznicę za rocznicę?

⁸ Att den ”nya vågens” form av kritik riskerade att bli det kritiserade objektets slav i stället för att verka frigörande pekade Zbigniew Herbert på i sin berömda dikt ”Do Ryszarda Krynickiego – list”, *Raport z obleżonego miasta i inne wiersze*, Paryż: Instytut Literacki 1983, s. 26-27; ”Till Ryszard Krynicki – ett brev”, *Rapport från en belägrad stad*, tolkning av Agneta Pleijel och Daniel Bronski, Stockholm: Bonniers 1985, s. 28-29. Jfr min efterskrift till Adam Zagajewski, *Ode till mångfalden och andra dikter*, Stockholm: Norstedt, 1987, s. 67-68.

⁹ Ex.: ”Niezależnie od tego / czy sie do mnie przyznajesz, / jesteś moją jedyną ojczyzną; // jesteś moją jedyną ojczyzną, milczenie, / w którym zawarte są wszystkie / nadaremne słowa” [Oavsett om du / erkänner mig / är du mitt enda fosterland; // du är mitt enda fosterland, tystnad, / i vilken alla fåfänga / ord finns inneslutna], *Nasze życie rośnie*, s. 55.

eller

Polsko, Polsko,
czemu ty, z której ust nie schodzi siła.
tak bardzo się boisz,
tak bardzo się boisz słów,

że konfiskujesz słowniki?¹⁰

I den analyserade dikten finns i slutraden en iögonenfallande inversion: *w jakim będę musiał to czynić języku?* i stället för den omarkerade ordföljden *w jakim języku będę musiał to czynić?* Den stilistiska figuren aktualiserar en äldre poetisk tradition, det romantiska 1800-talets. När Krynicki i sin artikel från 1971 fann den lingvistiska poesins rötter i romantikern Cyprian Norwids mystiska språkfilosofi kunde det kanske verka förvånade.¹¹ Men den uppmärksamme läsaren har sedan dess hos Krynicki kunnat höra – ofta ironiskt färgade – ekon av de polska siarna, ända från Mickiewicz’ bevingade ord i *Dziady*: ”Język kłamie głosowi, a głos myślom kłamie” [Tungan förrådet rösten, och rösten förråder tanken]. Den gnomiska genren, som Krynicki gjort till sin egen, användes såväl av Mickiewicz och Słowacki som av Norwid. Tiden efter krigstillståndet år 1981 närmade sig Krynicki ibland på fullt allvar romantikernas manande och förmanande moralisk-politiska diktion.¹²

¹⁰ [Lider du av minnesförlust, / är du inte rädd för svindel, / du land som så outtröttligt firar // årsdag efter årsdag?], [Polen, Polen, / varför är du, från vars läppar kraften aldrig viker, / så rädd, / så rädd för orden // att du konfiskerar deras lexikon?], Ryszard Krynicki, *Niewiele więcej. Wiersze z notatnika 78/79*, Kraków: Wydawnictwo ABC 1981, s. 30 resp. 36. Citaten i artikeln är med nödvändighet hämtade ur olika utgåvor eller ur sekundärkällor, eftersom en samlad utgåva av Krynickis dikter saknas och poeten dessutom brukar revidera sina texter när de trycks om.

¹¹ Krynicki citerade Norwid: ”język nie jest wynalazkiem człowieka: od początku doskonały jest, bo wyrażający” [språket är inte människans uppfinning: från början är det fulländat, därför att det har uttryckskraft], cit. efter Świeściak, *Przemiany poetyki Ryszarda Krynicki*, s. 60.

¹² ”Żołnierze nie strzelajcie do nas! / Nie strzelajcie do swoich braci. / Jesteśmy bezbroni, a wy / Będziecie musieli do nas wrócić.” [Soldater, skjut inte på oss! / Skjut inte på era bröder. / Vi är försvarslösa, och / ni måste återvända till oss]; ”Dobroć jest bezsilna” [Godheten är maktlös]; ”Dwa proste zdania” [Två enkla meningar] m fl. Talande är också att till Adam Zagajewski, som i dikten ”Kłęska” [Nederlaget] 1982

Men när ”Jeżeli przyjdzie” skrevs var det ännu 1975. Om det var någon romantiker som Krynicki här appellerar till, ställd inför det polska kravet på poeten att ropa patriotiskt, var det nog Słowackis fragment från 1848:

Szli krzycząc: „Polska! Polska!” — wtem jednego razu
Chcąc krzyczeć zapomnieli na ustach wyrazu;
Pedwni jednak, że Pan Bóg do synów się przyzna,
Szli dalej krzycząc: „Boże! ojczyzna! ojczyzna”.
Wtem Bóg z Mojżeszowego pokazał się krzaka,
Spojrzał na te krzyczące i zapytał: „Jaka?” [...] ¹³

hade tillåtit sig en lätt ironi mot att folk tycktes leva upp under krigsstillståndet, replikerade Krynicki: ”Naprawdę umiemy tylko żyć dopiero w klęsce? / Nie wszyscy: kto żyje nie dla zwycięstwa, / żyć w klęsce nie umie.” [På allvar kan vi leva först i nederlaget? / Inte alla; den som inte lever för segern / kan inte heller leva i nederlaget”, cit. efter Świeściak, *Przemiany poetyki Ryszarda Krynicki*, s. 157.

¹³ [De kom ropande: ”Polen! Polen!” – plötsligt en gång / Glömde de, när de ville ropa, orden på läpparna; / Likväl säkra att Herren Gud erkänner sina söner / Gick de vidare ropande: ”Herre Gud! Fosterlandet! Fosterlandet.” / Plötsligt visade sig Herren Gud i Moses’ buske, / Såg på de ropande och frågade: ”Vilket?”], Juliusz Słowacki, *Dzieła wszystkie. Wiersze drobne z lat 1843 – 1849*, XII:I, red. Juliusz Kleiner, Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich 1960, s. 290: ”Przypowieści i Epigramaty”, XXXIV.